

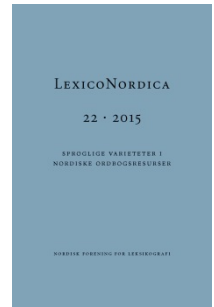
LexicoNordica

Titel: Sydsvenska dialektordböcker och en sydsvensk dialektdatabas

Forfatter: Carl-Erik Lundbladh

Kilde: LexicoNordica 22, 2015, s. 117-129

URL: <https://tidsskrift.dk/index.php/lexn/issue/archive>

© 2015 LexicoNordica og forfatterne

Betingelser for brug af denne artikel

Denne artikel er omfattet af ophavsretsloven, og der må citeres fra den. Følgende betingelser skal dog være opfyldt:

- Citatet skal være i overensstemmelse med „god skik“
- Der må kun citeres „i det omfang, som betinges af formålet“
- Ophavsmanden til teksten skal krediteres, og kilden skal angives, jf. ovenstående bibliografiske oplysninger.

Sydsvenska dialektordböcker och en sydsvensk dialektdatabas

Carl-Erik Lundbladh

Two Southern Swedish dialect dictionaries, *Skånska dialektord* (2012, 2014) and *Blekingska dialektord* (2013), are based on a database assembled at the Dialect and Place-name Archive in Lund, the Southern and Western Swedish dialect database (www.sprakochfolkminnen.se). Both the user of the database and the person consulting the dictionaries have three ways to access the content: Information about the words can be sought via a section with normalized headwords, or via another section with dialectal forms (the pronunciation of the words) or via the meaning of the words. Problems in connection with the choice of headword are discussed. It is above all the normalized form that causes difficulties. The purpose of these headwords is to show implicitly the origin of the word and help a person with the standard language as the starting point to find information about the dialect.

1. Bakgrund

Syd- och västsvensk dialektdatabas är en nätbaserad databas gjord vid Dialekt- och ortnamnsarkivet i Lund (DAL), som till årsskiftet 2014–15 utgjorde en avdelning inom Institutet för språk- och folkminnen men nu är nedlagt, liksom systeravdelningen i Umeå (DAUM). Arkivet hann dock bl.a. börja bygga denna dialektordsdatabas och trycka två ordböcker: *Skånska dialektord* (Lundbladh 2012) med en andra upplaga (Lundbladh 2014) resp. *Blekingska dialektord* (Lundbladh & Reiz 2013). Ordböckerna omfattar vardera ca 1700 uppslagsord. Den skånska recenserades av Sandström (2014). Ordförrådet i databas och ordböcker präglas av äldre, mer

eller mindre försvunnen dialekt. I det följande beskrivs kort uppbyggnaden med tonvikt på principerna för presentation av materialet, ordböckernas makrostruktur och val av uppslagsordens form.

1.1. Databasen

På DAL finns dialektuppteckningar från slutet av 1800-talet och inspelningar fr.o.m. 1900-talets början. Ur dessa har det gjorts excerpter som resulterat i ett ordarkiv bestående av ca 3,5 miljoner belägg med sydsvenska dialektord (från Skåne, Småland, Halland, Blekinge och Öland), nerskrivna på sedeslappar försedda med uppslagsord, uppgift om uttal, exempel på användning, betydelse och proveniens.

Ett mindretal av dessa lappar, ca 250 000, har skannats och indexerats med uppgift om uttal, betydelse, normaliserad form och lokalisering (landskap, härad, socken). För att göra databasen känd men också med syfte att tillhandahålla dialektlexikon gjordes de båda nämnda ordböckerna. Bakgrunden i databasen har präglat utformningen.

2. Ordböckernas struktur

Det finns tre ingångar till innehållet, såväl i databasen som i ordböckerna. Man kan söka bland de dialektala formerna, bland normaliserade stickord och bland ord som har använts för att beskriva dialektordets betydelse. I böckerna är de tre avdelningarna markerade med grå färg i marginalen och därför lätta att hitta.

2.1. Dialektala former

Den som bara vet hur ett dialektord låter har nytta av den ingång som består av dialektordets form, dvs. ordets uttal. Så presenterar

många dialektordböcker sitt innehåll. Ordningen har sina uppenbara för- och nackdelar: bra för den som kan uttalet i dialekten och vet hur det kan återges i skrift, dåligt för den som vet hur ordet stavas på standardspråket men är främmande inför en konstruerad dialektal skriftform.

Uttalet varierar naturligtvis i landskapsdialekterna, och det återges i de här ordböckerna oftast i en äldre variant, ett eller flera mer eller mindre slumpmässigt valda uttal bland många. Fler finns i databasen. Undrar man t.ex. över ett ord som i uttalet låter *möita* och söker bland dialektala former hänvisas man till en normaliserad form *mäkta* med betydelsen 'orka', 'klara av', 'ha råd'. Och i avdelningen för normaliserade former finner man under *mäkta* andra uttal för ordet och exempel på dess användning.

Uttalet återges med det vanliga, latinska alfabetet, s.k. grov beteckning. Detta är en fördel för de flesta användare tack vare lättbegripligheten men mindre lyckat för den specialintresserade som vill ha mer detaljerad uttalsupplysning. Den personen hade föredragit ett fonetiskt alfabet som Landsmålsalfabetet eller IPA, men eftersom databasen med inskannade arkivlappar är tillgänglig kan information om precis uttal sökas där.

2.2. Betydelser

Onomasiologiska dialektordböcker eller omvända dialektala definitionsordböcker är mig veterligt inte vanliga, men i t.ex. *Atlas Linguarum Europae* (1983–) karteras uttryck för givna begrepp. Det kan finnas intresse både bland lekmän och proffs att få veta hur ett visst innehåll uttrycks på viss dialekt, t.ex. vilka ord som i dialekten används för 'avundsjuk'. Eller man kanske vill söka ett ord om vilket man bara vet att det används inom taktäckning.

Det kan vara svårt att sätta lämpliga uppslagsord i betydelseavdelningen om dialektorden saknar given ekvivalent i standardspråket. När detta inte finns för att återge betydelsen har den

beskrivits med en fras. Ett betydelse tungt ord i frasen står då som uppslagsord. Detta ord betecknar oftast ett överordnat begrepp inom en naturlig associationssfär. För att underlätta för användaren har strikt systematik undvikits och uppslagsorden har valts flyhänt intuitivt. Det blekingska dialektordet *trevlingabit* t.ex. ges betydelsen 'den sista biten bröd eller mat som man inte orkar äta upp'. I avdelningen för betydelser står denna under stickorden *brödbit* (*som man inte äter upp*) resp. *matbit* (*som man inte...*). På så sätt kan man hitta *trevlingabit* fast man bara har en aning om att betydelsen har något med en sista bit bröd eller mat att göra. I betydelseavdelningen anges vidare uttal och det hänvisas till ordet i avdelningen för normaliserade former.

2.3. Normaliserade former

Att välja den bästa principen för utformningen av uppslagsorden i avdelningen för normaliserade former har ofta varit det svåraste och roligaste. Strävan har varit att den normaliserade formen ska visa vilket standardsvenskt ord som är en direkt motsvarighet till dialektordet, om ett sådant ord finns. Skulle det saknas blir den normaliserade formen så som ordet med hänsyn till form- och ljudutveckling troligtvis skulle ha sett ut om det funnits i standardsvenska, och gärna i en form som visar ordets ursprung. Dialektens *källing* 'kattunge' normaliseras därför *kattling*, som röjer ordbildningen.

Både det dialektala uttalet och den dialektala morfologiska formen ska återspeglas i normaliseringen, fonem för fonem. Exempelvis återges dialektens *nögen* med *nöken*, inte den i standardsvenskan använda varianten *naken*, där det finns ett *a* som inte är en äldre motsvarighet till dialektens *ö*. Fonemen *a* och *ö* har inte gemensamt ursprung. Däremot motsvarar dialektens *g* ett äldre och i svenskt skriftspråk använt *k*, så därför skrivs det normaliserade ordet, *nöken*, med *-k-*.

Det dialektala prefixet *färr-* som i *färrsöga* med betydelsen 'försöka' ska normaliseras *for-* (*forsöka*), så att det blir tydligt att sydsvenskt äldre talspråk använder samma ord som danska och norska och inte en direkt variant av det svenska *för-* med sitt *ö*, som troligen härrör från *fyrir* och *före*.

Även de morfologiska formerna ska återspeglas i den normaliserade formen. Dialektens *böjjesmäck* 'byxklaff' ska alltså normaliseras *byxesmäck*, trots att standardsvenskan idag inte skulle ha något *e* i fogen. Preteritum av *fråga* heter på många håll i äldre skånska *fraugte*, vilket naturligtvis normaliseras *frågte* och inte som i dagens svenska *frågade*. Böjda verbformer kan alltså utgöra uppslagsord eftersom det inte alltid är självklart vad som är infinitivform, t.ex. *blai* 'blev' och följande exempel. Dialektens *färrgåen* betyder 'förgiftad', är perfekt particip av *forgi* (*förgel/förgiva*) men motsvaras inte av standardsvenskans *förgiven* utan av *forgåven*, en obsolet form.

Genom normaliseringen bör det alltså framgå vilka ord och former som dialekten använder även om den har egna ord och avvikande böjningar, men det finns fall då denna etymologiska normaliseringsprincip inte har följts. Så har t.ex. dialektordet *påg* 'pojke' fått behålla denna form även i normaliserat tillstånd, trots att *påk* vore korrekt och dessutom en intressant upplysning eftersom ordet finns i standardsvenskan i betydelsen 'grov käpp'. *Påg* är emellertid redan känt i standardsvenskan som ett skånskt citatord. Därför undviks den etymologiskt sett korrekta formen *påk* för att inte riskera att användaren missar ett bekant ord. Kanske inte ett lyckat val, för i detta fall upplyser alltså ordboken inte om vad det är för ord som faktiskt används i dialekten.

Det finns fler fall där man kan diskutera huruvida ordboken valt en lämplig normalisering. Det kan t.ex. handla om vilken etymologisk utvecklingsnivå som är den lämpligaste för den normaliserade uppslagsformen. Ska det t.ex. väljas *berg* eller *bjär* för att normalisera dialektens *bjär*? Det är ju samma ord och det finns i

standardsvenskan i formen *berg*, som är en ursprungsform även för *bjär*. Dialektens brutna form *bjär* valdes.

För dialektens *start* eller *stärt* 'stjärt', där det finns en bruten motsvarighet i standardspråket, valdes en gemensam ursprungsform som den normaliserade: *stert*. Däremot släpptes greppet om en äldre form *svärd* (ur *svardher*) för dialektens *svär*. Standard-svenskans *svål* har också ursprung i *svardher*. *Svär* valdes dock som normaliserad form eftersom *svärd* tänktes vara svår att förknippa vare sig med *svär* eller *svål*.

Ordboken försöker alltså ge implicit etymologisk information men utan att bli förbryllande och konstig. Därför informeras t.ex. inte att standardsvenskans *vecka* och dialektens *uga* ursprungligen är samma ord; *uka* valdes som normaliserad form. Det är svårt att träffa absolut rätt vid varje tillfälle men strävan har varit att det normaliserade stickordet ska vara en etymologisk form som om möjligt ligger nära såväl dialekten som standardsvenskan utan att informationen blir etymologisk hard core. När *hocken* valts som normaliserad form för dialektordet *hocken* eller *håcken* och inte det etymologiskt gemensamma *vilken* (*hvilken*) har denna pragmatiska hållning intagits.

2.3.1. Inspirationskälla i fråga om normalisering i dialektordböcker

Isaksson (1985) redogör för de stränga principerna för utformning av uppslagsorden i Sjöstedt (1999). Dessa har i stort följts när uppslagsformerna upprättats i Lundbladh (2012, 2014) och i Lundbladh & Reiz (2013), i synnerhet vad gäller de betydelsebärande morfemen. Kompositionselementen däremot, alltså fogeformerna, är annorlunda än i Sjöstedt (1999), som i uppslagsorden återger foge vokaler i riksspråklig motsvarighet om orden har sådana men återger ett foge-s om det finns i dialekten. Exempelvis återges dialektens *tjyrkegård* i den normaliserade formen *kyrkogård* (med ett *-o-* som ljudhistoriskt motsvarar dialektens *-e-*), och *knivabla*

återges *knivblad*, alltså utan foga-*a* eftersom riksspråkets *a* i detta ord har försvunnits genom synkopé. Dialektens *tjössebärrä* 'körsbärsträd' normaliseras *körsbärträ*. Dialektens fogevokaler *e* och *a* i detta ord finns inte i riksspråket, därför *körs-* resp. *-bär-*. Och dialekten har vidare inget *-s-* i *tjössebärrä*, så därför ska det inte heller vara något i den normaliserade formen, trots riksspråkets *körsbärsträd*. I Lundbladh (2012, 2014) och Lundbladh & Reiz (2013) har den normaliserade formen samma fogemorfem i den ljudhistoriska motsvarighet som skulle ha förelegat om det funnits kvar i riksspråket. Därför skulle *knivabla* normaliseras *knivablad* och *tjössebärrä* skulle i normaliserad form bli *körsebärrä*. Se också Wendt (2007) som i sin recension av Sjöstedt (1999) uppmärksammar frågor kring normalisering.

3. Möjliga förbättringar i ordboken

Både språkforskare och allmänhet är tänkta målgrupper för ordboken. Språkforskare är väl de som sätter störst värde på de normaliserade uppslagsformerna, fast även allmänheten kan tänkas uppskatta upplysning om vad det är för ord som egentligen används i dialekten. Båda kan tyvärr ha svårt att hitta om ordet avviker från standardsvenskan, t.ex. *forgåven* (*fårrgåen*) 'förgiftad'. Därför borde ordboken ha varit generösare med hänvisningar. I andra upplagan finns visserligen hänvisning på exempelvis *för-* till *for-*, men det hade också kunnat hänvisas t.ex. från *vecka* till *uka*, för att visa att det faktiskt är samma ord. Tanken bakom den valda normaliseringsprincipen är ju att dialektordets ursprung ska klargöras eller antydast, och med generösare hänvisningar hade det upplysts mer samtidigt som orden hade blivit lättare att hitta. Det borde vidare ha hänvisats t.ex. till en normaliserad form *påk* från *påg* och från *hocken* till *vilken*.

4. Sökmöjligheter i databasen

I databasen kan man slussa sig via ordformer och uppslagsordens tre avdelningar för att hitta alternativa uttal och betydelser. En sökning efter t.ex. den dialektala formen *möita* ger upplysningen att detta finns som uttal av åtminstone ett ord, vilket normaliseras

Sök via:	Härad/socken	⌵
Landskap:	Alla	⌵
Härad:	Alla	⌵
Socken:	Alla	⌵
Sök bland:	☐ Normaliserade former ☒ Dialektala former ☐ Betydelser	
Sortera efter:	Normaliserad form	⌵
Ord:	möita	Sök
	☐ Strikt sökning	
Normaliserad form		
Exempel på dialektala former		
maktalös	möitalös	
mäkta	möita	

mäkta.

Figur 1: Sökning efter ord med visst uttal.

För vidare information om ord med uttalet *möita* kan man genom klickning på något lämpligt i träfflistan, här förslagsvis *mäkta*, få fler exempel.

Normaliserad form	Dialektform	Betydelse	Landskap	Härad	Socken	E	I	S
mäkta	möita	mäkta	Blekinge	Bräkne	Asarum	☒	☐	☐
meta	möita	meta	Blekinge	Bräkne	Asarum	☐	☐	☐
möta	möita	möta	Blekinge	Östra	Karlskrona stad	☒	☐	☐

E: Exempel I: Illustration S: Sakupplysning

Figur 2: Förteckning över ord med uttalet *möita*.

Eftersom exemplet *möita* kan vara uttal av såväl *mäkta*, som *meta* och *möta* bör sökandet fortsätta i nytt sökformulär, nu via normaliserade former, efter det ord man väljer som föremål för intresse.

Misstänker man att normaliserat *mäkta* är ordet man är på jakt efter, tar man fram ett nytt sökformulär och söker *mäkta* via de normaliserade formerna.

Landskap:

Härad:

Socken:

Sök bland:

Normaliserade former

Dialektala former

Betydelser

Sortera efter:

Ord:

Strikt sökning

Normaliserad form	Exempel på dialekt
<u>mäkta</u>	
mäkta	möita

Figur 3: Sökning efter normaliserad form.

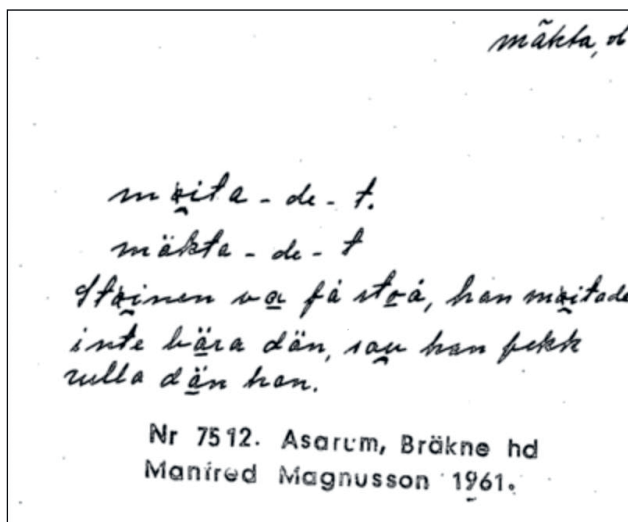
Via träfflistan kan en tabell beställas, i detta fall med bl.a. uttalen *möita*, *makta* och *mäjta*.

Normaliserad form	Dialektform	Betydelse	Landskap	Härad	Socken	E	I	S
mäkta	möita	mäkta	Blekinge	Bräkne	Asarum	✓		
mäkta	makta	orka	Blekinge	Medelstads	Ronneby lfs	✓		✓
mäkta	mäkta	orka	Blekinge	Medelstads	Ronneby lfs	✓		
mäkta	mäkta	kunna, klara	Blekinge	Medelstads	Ronneby lfs	✓		
mäkta	mäkta	orka	Blekinge	Medelstads	Tving	✓		
mäkta	mäkta	ha råd till	Blekinge	Östra	Sturkö	✓		
mäkta	mäkta	ha råd	Blekinge	Östra	Sturkö	✓		✓
mäkta	mäkta	ha råd	Blekinge	Östra	Sturkö	✓		✓
mäkta	mäjta	orka, mäkta	Skåne	Albo	Brösarp			
mäkta	mäjta	orka	Skåne	Albo	Brösarp			✓
mäkta	mäjta	orka	Skåne	Albo	Sankt Olof	✓		
mäkta	mejta	äga	Småland	Allbo	Härlunda	✓		
mäkta	mejta	äga	Småland	Allbo	Västra Torsås	✓		
mäkta	mejta	äga	Småland	Allbo	Västra Torsås	✓		

E: Exempel I: Illustration S: Sakupplysning

Figur 4: Beläggstabell.

Vart och ett av beläggen kan studeras närmare så som de är redovisade på arkivets sedeslappar. Dessa visas efter klickning på den normaliserade och understrukna formen.

Figur 5: Arkivets skannade sedeslappar visas i databasen.

Vad gäller betydelser har man motsvarande möjlighet att först söka via betydelser för att finna var en viss betydelse finns och sedan växla mellan ingångarna för att se vilka sidobetydelser vissa ord har.

5. Sidoeffekter

Strävan att försöka fastställa vad dialektordet ”egentligen” är för ord har bidragit till etymologiska klargöranden och till att uppdatera arkivets ordsamling; felaktiga noteringar på arkivlapparna har kunnat korrigeras. Sålunda har uppgiften att dialektens *te* följt av komparativ (*te länger* ’ju längre’) skulle vara identiskt med prepositionen *till* rättats, och *te* normaliseras nu *te* och anges som adverb. Ordet förekommer också efter *mycket* (dialektens *möed* eller *meed*) i formen *mitte* och ska alltså normaliseras *mycket te*, inte *mycket till* eller bara *mycket* som tidigare. Frasen används i exempel som *Då gick det så mycket te bätter* (så *mitte bätter*).

Likaså har det blivit klarlagt att dialektens *ihellår* (*det har inte jag ihellår* ’heller’) inte har prepositionen *i* som förstavelse utan samma adverb som i *enär* och *ehuru*.

Också en subjunktion har kunnat dras fram i ljustet. Det hade nämligen inte tidigare noterats att i exempelvis *Det var till att gå, män det var långt*, så används normaliserat *om än* i betydelsen ’fastän’, inte konjunktionen *men*. Inga revolutionerande upptäckter, men dock förbättringar.

6. Vidare databasutbyggnad

Fastän användbar omfattar databasen bara en bråkdel av DAL:s belägg i dialektordsarkivet. En fortsatt utbyggnad förutsätter att staten tar bättre ansvar för sina arkiv än nu när administration

och yta väger tyngre än kärnverksamhet med dokumentation, bevarande och tillgängliggörande.

De inspelningar som ordsamlingarna oftast har hämtats ur är redan digitaliserade till viss del; inspelningar på lackskivor har behandlats, de flesta tonband återstår. Att göra de digitaliserade inspelningarna tillgängliga via nätet är en given utvidgning. För att skapa ingångar från orden i databasen till inspelningarna vore digitaliserade utskrifter av inspelningarna en väg att gå. Sådana utskrifter har DAL redan av kanske hälften av sina äldre inspelningar, och en mindre del av dessa finns i digital form. Det vore mycket vunnet om utskrifter kunde tillgängliggöras i fulltext och i konkordanser kopplade till databaserna och med vägar vidare till bakomliggande inspelning. Då hade man lätt kunnat få upplysning inte bara om uttal utan också om syntaktiska konstruktionsmöjligheter och kunnat få hela den berättelse där ett visst ord används. Förhoppningen är att ledningen för Institutet för språk och folkminnen låter farhågor komma på skam och i stället fortsätter den verksamhet som Dialekt- och ortnamnsarkivet har påbörjat.

Litteratur

- Atlas linguarum Europae: (ALE)* (1983–): Mario Alinei ... (ed.). Assen: Van Gorcum.
- Isaksson, Stig (1985): Att författa stickord. Från redigeringen av Gösta Sjöstedts göingska dialektordbok. I: *Sydsvenska ortnamnssällskapetets årsskrift* 1985. Lund, 12–37.
- Lundbladh, Carl-Erik (2012): *Skånska dialektord*. Institutet för språk och folkminnen. Dialekt- och ortnamnsarkivet i Lund.
- Lundbladh, Carl-Erik (2014): *Skånska dialektord*. 2:a upplagan. Institutet för språk och folkminnen. Dialekt- och ortnamnsarkivet i Lund.

- Lundbladh, Carl-Erik & Ingrid Reiz (2013): *Blekingska dialektord*. Institutet för språk och folkminnen. Dialekt- och ortnamnsarkivet.
- Sandström, Caroline (2014): Skånsk dialektordbok i behändigt format. Recension i *LexicoNordica* 21, 331–340.
- Sjöstedt, Gösta (1999): *Ordbok över folkmålen i Västra Göinge härad*. Gleerupska universitetsbokhandeln. 1979–1999. Lund.
- Syd- och västsvensk dialektdatabas. <www.sprakochfolkminnen.se> (september 2015).
- Wendt, Bo-A. (2007): Lödigt lexicografiskt göingemål. Recension i *LexicoNordica* 14, 341-354.

Carl-Erik Lundbladh
docent
Kungsgatan 2b
SE-223 50 Lund
Calle49@gmail.com